

A jelzők között élő város

A bennünket körülvevő azonos fajtájú tárgyak, esetek, emberek sokaságát jelzőkkel különböztetjük meg, amelyekkel azoknak minőségére, egyediségükre vagy éppen küllemükre utalunk. Mindennapjaink kísérő jelenségeivel alakult ki ilyenféle „jelzős” kapcsolatunk. Hasonlóképpen viszonyulunk a tágabb világunkhoz is. Így például a számunkra kedves, vagy kevésbé szimpatikus jó, vagy kevésbé jó élményeket nyújtó településekről is megfogalmazzuk véleményünket. Legyenek azok falvak vagy városok, minősítésünket könnyen kiérdemlik.

Egy-egy település - jelesül éppen Salgótarján - történetében, kiváltképp az utóbbi 150 év mozgalmas korszakára nézve, a szaporodó, és különféleképpen az osztályozható jelzők száma feltűnően magas. Jelenlegi ismereteink szerint huszonnégy jelzővel ruházták fel a várost. A jelzőknek koruk, történetük van, amelyek így vagy úgy, igazságtartalmukkal, vagy hamisságukkal viszonyulnak a valóságos történeti eseményekhez. Megismerésük nemcsak izgalmas szellemi kalandot jelent, hanem a vizsgálat mélységétől függően a történeti tudásba is beépülhet a feltárt ismeret, a levont következtetés.

A jelzők születése

Salgótarján történetének áttekintése, végiggondolása, a források vizsgálata azt mutatta, hogy ezen a tájon a kedvező, és az örömet nem okozó minősítések szoros kapcsolatban voltak a város fejlődésével. A prosperitás időszakában a jelzők száma is megnőtt. A nehéz, feszült időszakban elnémultak a jelzőket adó műzsák. Elmondható, hogy három figyelemre méltó és megkülönböztethető korszakot regisztrálhatunk. A XIX. századi ipari fejlődésben Salgótarján nemcsak a munkáskezeket vonzotta, de csudájára járt a magyar sajtó is, így az elragadtatásra utaló jelzők születésének első időszaka ekkorra esik (1880-1910 közötti évek). A méltatás folytatódott a városfejlődés első húsz évében, az 1920 és 1940 közötti években. Néhány év szünet után 1945-1947 között megszülettek az újabb minősítések. Az ezt követő évek a „csend évei” voltak, és csak a városrekonstrukció megindulását követően

a 60-as évek közepétől teljesedett ki az a folyamat, amely ha csökkenő intenzitással is, de napjainkig folytatódott.

Feltűnő, hogy 1944 márciusa és 1945 januárja között egyetlen új jelző sem született. Hasonlóképpen 1949 és 1960 között is elapadt a játékoságra utaló kedv. Ez önmagában is minősíti a dátumok közötti korszak körülményeit és hangulatát.

Kik adták a jelzőket?

A „keresztapaságban” - mind a XIX., mind a XX. században - a magyar köznapi sajtó vitte el a pálmát. Később csatlakozott e körhöz az első polgármester, az itt dolgozó megbecsült bányamérnök, avagy éppen az idelátogató államtitkár. Ez utóbbi már szinte napjainkra esett, és ehhez - szinte folyamatot alkotva - kötődött az építészeti szakirodalom, amellyel teljessé vált a névadók köre. Ezt a kört - összefoglalóan - a *tények ismerőiként* jellemezhetjük, hiszen a jelzőik alapját képező gyár, út, épület konkrétan is látható volt a városban, még ha olykor megszépítő is volt az élmény. A realitásokat szem előtt tartó felfogás időszaka velük zárult. Hiszen napjaink különböző ideológiai alapú jelzős szerkezete tartalmában is pontatlanságokat tartalmazott, a kitaláló ismereteinek hiányára utalt.

A jelzők tartalma - korszakok szerint

A XIX. század végén, a XX. század kezdetén volt a leglátványosabb fejlődés, amely Salgótarján környékén végbement. A gazdasági csoda élménye teremtette meg az első névadás lehetőségét. Ez az általánosan jellemzett folyamat a jelzők minőségében, színeiben is tetten érhető. Az élenjáró országos és helyi sajtóban azt olvashattuk: Salgótarján „*ipari San Francisko*”, a „*magyar Birmingham*”, a „*magyar Ruhr vidék*”. A XX. század elején „*a Klondykei aranymező*” telepéhez hasonlították a település környékén végbement változásokat, aholis Salgótarján „*amerikai módon emelkedett ki a hagyományból*”.

Az idő előrehaladtával csökkent a gazdasági fejlettségre utaló jelző. Az elszürkülésben feltűnést keltett „*a gazdag város*” megnevezés, „*az ipari város*” szerkezetet is elsősorban napjaink újságaiban olvashattuk. (Érdekesség lehet, hogy az itt lakók közül sokan nem szerették, olykor nyilvánosan is tiltakoztak a „*bányászváros*” használata ellen. Felfogásuk szerint ennek jelenléte erőltetett, és a lakosság mesterséges megosztottságát erősítette.)

Korunk építészeti szakirodalma hajlamos volt a szélsőségekre Salgótarján esetében is. Ennek tipikus példájában akként minősített, hogy Salgótarján „*mediterrán típusú város*” (Granasztói Pál, 1978), nyilván a megyeház mögötti teraszos építkezés látványának hatására született meg ez a szó szerkezet. Más pedig egyszerűen „*post-sztálinista városközpontként*” (Jankovich Marcell, 1989) aposztrofálta az újabb városi építkezéseket. Általában ugyanakkor elmondható, hogy az építészek többsége pozitív minősítést adott a városnak. A „*szép magyar város*”, a „*modern város*”, az „*újabb építészetünk kiemelkedő alkotása*”, a „*korszak műemléke*”, elragadtatott szerkezetek az élmények, a látvány hatására születtek meg a tudós írók tollából.

A már említett ideologikus megítélések között olvasható „*a hamis mítoszok városa*”, „*a vörös város*”, nyilván a baloldali mozgalmak tényére utalt. Az első túlzónak tartotta az e tájon fellelhető baloldali mozgalmak súlyát, míg az utóbbiból az olvasható ki, ezek a mozgalmak ténylegesen is jelentősek voltak. Az egymással vitázó felfogások már napjaink jellemzői, korunk emberének bizonytalanságát megjelenítő kifejezések.

A társadalomtudományok művelői alig vettek részt a széles spektrumú névadásban. A két kivétel viszont annál inkább fajsúlyos, jeles személyiség. Szabó Zoltán a két világháború közötti szociológiai irodalom kiemelkedő alakja, úgy vélte: a település nem szerves fejlődés eredményeként jött létre, ahogy ő fogalmazott „*nem született, hanem készült*”. (Cifra nyomorúság. 1938) E megfogalmazása ideológiát jelentett sokak számára, akik a gyökértelesség, az „*egyszer ez is befejeződik, véget ér*”, fordulatát szívesen támogatták. Salgótarján az „*idegen test*”, nem magyar város – nézetét vallók találtak nála forrást.

Szabó Zoltánnal a kortárs tudós Mendöl Tibor szállt vitába, amikor a néhány évvel a korábban megjelent mű után így írt: „*Várost ez a fejlődés [ti. a XIX. században kibontakozó ipari fejlődés] csak egy helyen teremtett, Salgótarjánban a nagyobb szénbányavidék központján*”. (A Felvidék 1940)

A *teremtett* és a *készült* szó között hangulati és tartalmi különbség számomra lényeges. Mindezek mellett a felvidéki magyar városok fejlődési folyamatában beillesztett Mendöl-gondolatsor a megértés új irányát fogalmazta meg, és Salgótarján kutatásának reális lehetőségeire, motívumvizsgálatára hívta fel a figyelmet.

Két nyomasztó jelző

Salgótarján újkori történetébe a politika két jelzőt emelt be és nyomatékosított. A jól ismert *kenyeretlen Tarjánról*, valamint *Tarján kis Moszkva* szó szerkezetéről van szó.

A „*kenyeretlen Tarján*” fogalompár Radványi Ferenc 1716-1729 között írt, kéziratos könyvéből származik. Tehát elég régi, és semmiképp nem alkalmazható a későbbi korokra, kiváltképp nem a XIX-XX. századi salgótarjáni fejlődésre.

Érdemes azért még néhány mondatban erről a forrásról szólni. A mellékletből is feltűnhet az olvasónak, hogy a latin szövegű részben magyarul íródott a „*kenyeretlen*” szó. Nem a latin *panis* és ennek fosztóképzős variációja található a szövegben. A részletes vizsgálattól ez alkalommal eltekintve is megállapítható két tény: nem a konkrét XVIII. századi Tarján környéki gazdasági viszonyokra vonatkozik a jelző, mert akkor ez is latinul íródott volna. Ezt egyébként Belitzky Jánosnak, a korról írt tanulmánya is megerősítette (Nógrád megye története I.k.), aholis a minőségében jobb és jobban művelt földterületekről olvashattunk. De már Moccsáry Antal 1826-ban is azt írta: „*hogyan hajdan*” nevezték így a települést. Mindezt azok a tanulmányírók nem vették figyelembe, akiknél a megjelent mű erős politikai egyoldalúsága határozottan érvényesült. (Salgótarján története, 1972. A salgótarjáni iparvidék 1962.) Másodsor: legkorábban a 20-as évek kialakult politikai kurzusa és később a 60-70-es évek politikai igényeinek láttatása, nyomása szakította el eredeti korától a jelzős szerkezetet, és változtatta meg tartalmát, adott neki hamis jelentést. Meg kell jegyeznünk, a XVIII. század szegénysége nem mosható össze a XIX. a XX. század differenciálódást hozó

nyomorával. A jelző ma is tartja magát. Kutatásaink tükrében talán nem goromba, hanem inkább tárgyilagos a megjegyzés: használata napjainkban komolytalan. Sem a város múltját, sem a jelenét nem ismerő politikai szlogent alkalmazók körében használatos.

Hasonló a helyzet a másik esetben is. A *kis Moszkva* jelzős szerkezetet eredetileg és elsőként 1942-ben olvashattuk egy nyomozói jelentésben, majd az ügyhöz kapcsolódott bírósági iratban. A jelentést író nyomozó szavait idézve: „a falu kis Moszkva” – de nem a salgótarjáni, hanem a Sárísa-pon szervezkedő bányászok mozgalmát jellemezte így a rendőrségi hivatalnok. Ekkor a fogalom egyértelműen negatív tartalmú volt. Az 1945-ben végbe ment társadalmi változások nyomán, a baloldali fordulat eredményeként jelentése pozitívrá változott, és más települések irányából is érzékelhető volt, „némi törekvés” a megszerzésére. Salgótarjában 1945-1946 között kapott a szó szerkezet sajtónyilvánosságát, azzal a bővítéssel, „hogya Salgótarján kis Moszkva, akkor Salgó a Kreml”. A tartalmi változást illusztrálja az is, hogy 1956-ot követően Szolnokot nevezték ekként. Jellemző a fogalomra, mindennapi sorsára, hogy sem a történettudomány, sem a lakosság körében nem volt használatos, nem terjedt el. Használói elsősorban a pártforumok előadói, a szovjet barátságot propagáló rendezvények szónokai közül kerültek ki.

A 90-es évek pártcsatározásai közepette újra megjelent nyilvánosan is. Tartalma egyértelműen negatív jelentést hordozott, a túlzó baloldaliság jelzője lett.

Egy-egy településről, városról, így a Salgótarjánról is összegyűjtött jelzők önmagukon túlmutatnak. Jellemzői kortársaink véleményének, a korban szereplő vezetők magatartásának, a kor szemléletének.

Megismerésük önszemléletünket gyarapítják.

116.

Salgó-Tarjány. Aproxima arce, cuius dictio, ni subest, Salgó nuncupatus; juri's olim Balafsi, ani, nuper Comitis a Wolkra, iam vero Baronis Francisci Bluka, mediocri in corvalli situs pagus, quem dominati's quosdam residentia et subpleta opere lateriti's creata villa amplificat. Habet suam molem imbribus respondentem, hinc proxime bra, satorium domino lucifacientem, pauciores tamen agros et foeneta, quam Iredli's, oeconomie do. minati sufficere possint, defectum ex proximo pae, di's Pony aque dominati, suppletes, sylvis exuperat ceduis et glandiferis. Vulgo Kenyeretlen Tarjány X audit. Habet templum cum parochia commuale erectum. Distat hic pagus a sua arce Salgó medio milliari, de quo iam supra diximus.

Somos Ujfalu. Vicinus hic pagus est, ast meliori's fortuna, ac conditionis, quam proximis Tarjány, quem aqve ab arce Somoskő, cui apper, tinet, derivatum esse volumus. Frequentior hic paulo incolatus, sed infœundam glebam naest, inter angustias montium Kavaracs et Satoros, paucis, utque forte, quorū vomela sūm dēre possunt. Pascea hic fere nulla, nisi montium juga vicem suppleant, quibus sylvae affatim suppetunt, beneficiumque glandinationis cum incolis communicant. Quodanti milliari distare videtur a sua arce Somoskő, de cuius jtu et fati's supra diforamus. Juri's est domini Pauli Ráday

Részlet Radvági Ferenc leírásából